

Сікорська В. Ю.,

Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса

НАУКОВИЙ ТЕРМІН У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО»

У статті на матеріалі роману Павла Загребельного висвітлено окремі факти функціонування термінологічної лексики. Проаналізовано використання функціонально-стилістичних можливостей терміну, що слугує посиленню виразності, емоційності, створенню оригінального образу.

Ключові слова: лексична система, термінологія, процес детермінологізації.

В статье на материале романа Павла Загребельного представлены отдельные факты функционирования терминологической лексики. Анализируется использование функционально-стилистических возможностей термина, который служит для усиления изобразительности, выразительности, сотворения яркого образа.

Ключевые слова: лексическая система, терминология, процесс детерминологизации.

In the article based on the material of the novel by Pavlo Zagrebelny the author elucidates separate facts of functioning of terminological vocabulary. The usage of functional and stylistic devices of the term that serve for strengthening of expressiveness, emotionality, creation of original plot has been analyzed in it.

Key words: lexical system, terminology, determinological vocabulary.

Мистецький твір як конкретна форма буття художньої літератури має системний характер. Значною мірою ідейно-естетичну системність визначає (детермінує) ейдологічна (образна) структура твору, відношення взаємозв'язку і взаємодії між різними типами образів. Мова в художньому тексті служить для побудови художніх образів в уяві читача, виникнення власне художнього твору (естетичної реальності) в його свідомості, тому головною її функцією є образотворча (художньо-комунікативна, ейдологічна), а не комунікативна (функція спілкування, передачі інформації).

Убираючи у себе компоненти всіх функціональних стилів, художня література здатна трансформувати, переосмислювати інформацію, не обмежуючись рамками використання одиниць мови, що належать до певних часових зрізів, до соціальних та територіальних видозмін. Для мови художньої літератури характерна стильова взаємодія, що й вирізняє твори художньої літератури з-поміж інших текстів. Мова художніх творів сьогодні не обмежується традиційними тропами та стилістичними фігурами, а «наповнює естетичним змістом безобразні мовні елементи, перетворює їх у систему художньо-мовного бачення світу» [2, с. 301]. Тому на думку ряду вчених (В.Виноградова, Г.Городиловської, І.Грицяя, Т.Єщенко, Н.Озерової, О.Панаєвої та ін.) стиль художньої літератури є поліфункціональним, оскільки містить елементи різних стилів.

Усе це спонукає письменників залучати до свого мистецького арсеналу не лише загальнозвичайну лексику, а й лексичні одиниці, що позначають поняття та процеси різних галузей знань, зокрема науки та техніки. До таких «безобразних мовних елементів» у художньому тексті ми відносимо, зокрема, термінологічну лексику. В кінці минулого століття ряд критиків, мотивуючи «засилля» в художній літературі (професійно-виробнична та індустріальна проза) лексики науково-технічного спрямування, задовольнялися наступними поясненнями: «елементи мови науки і техніки «пересаджуються» автором в художній текст, аби у читача не виникало відчуття порушення стилю зображуваного» [9, с. 163]. Ця думка нам не імпонує, вважаємо мотивацію використання письменниками термінології виправданою, оскільки художній текст, в силу своєї полістилістичності, оперує різними мовними засобами.

Традиційно в науковому обігу терміни являють собою особливий словниковий масив, що характеризується певним комплексом ознак, серед яких виділяють точність, однозначність, системність, стандартизація, нейтральність [8, с. 16]. Термінологія належить до вузької сфери, що «відрізняється від інших жорсткою детермінованістю мовних одиниць, їхньою підпорядкованістю поняттєвій системі певної галузі пізнання» [6, с. 191]. У системі художнього тексту термін частково втрачає специфічні ознаки та обростає новими, «виконуючи особливу функцію, детерміновану специфікою самого художнього зображення і вираження» [1, с. 163], тому мова словесного мистецтва образна і багатозначна, що передбачає множинність її прочитань.

Павло Загребельний посідає почесне місце в українській літературі, відлунюючись у кожному творі своєрідним, але таким упізнаваним голосом – самозаглиблений, розважливо-роздумливий, дещо інтимний, а іноді безмежно в'їдливий та саркастичний, голосом філософа, історика, науковця, блискучого знавця людських душ. Аналіз творчості романіста останнім часом зроблено в наукових публікаціях таких літературознавців як Ю.Кочубей, К.Лозова, В.Науменко, С.Нестерук, В.Нечерда, В.Панченко, О.Проценко, Р.Семків, М.Слабошпицький, Л.Тарнашинська та ін. Ці дослідження обсервують найприкметніші риси композиції, характерів, майстерності митця, його ідіостилю. Проте ґрунтовних публікацій про мовностилістичні особливості історичної романістики письменника, зокрема функціонування термінології в його творах, ще не було.

Наше дослідження покликане показати окремі мовні факти функціонування термінології в мові художнього твору та виявити її функціонально-стилістичні особливості, ламаючи стереотипи вузької спеціалізації окремого терміну в межах конкретної наукової сфери вживання. Розглянемо процес часткової детермінізації та вживання їх на прикладі аналізу історичного роману Павла Загребельного «Диво».

Історичний роман «Диво» став щаблем у поступу прозаїка, сприяючи виявленню художньо-дослідницького інтересу до вітчизняної історії, пристрасного прагнення пробудити в читачеві вікову пам'ять українського народу через відтворення впливу вічної сили мистецтва на людину. Як зазначив сам автор у «Думках нарроз-

христ» [3, с. 53], задум твору давно вже бентежив душу письменника, робота в жанрі історичного роману була новаторською, тому свого часу критика, зокрема В.Д. Оскоцький, небезпідставно відзначила роман «Диво» як «найбільше ідейно-мистецьке досягнення автора» [7, с. 150]. Павло Загребельний вдавався до нових прийомів ведення прозового повісткування, він мав виняткову освіченість, уміло переступав через теорії, схеми, ідеологію, релігію, догми, підпорядковуючи перераховане творенню книг загальнолюдських з глибоколюдським звучанням. Тому майже кожен його твір – це винахід у формі.

Один з головних персонажів роману Борис Отава – науковець-історик, вдумливий, неординарний, самозаглиблений, запальний, вперто слідує меті наміченій батьком професором Гордієм Отавою – дошукатися історичної правди про нікому невідомого зодчого Київської Софії. Тому стрижень екзистенції героя стає зрозумілим не лише з його вчинків, а й з рівня рефлексії, яка майстерно передана романістом за допомогою наукового дискурсу.

Художня історія починається зустріччю молодих людей у санаторії за сніданком, де наш герой піддає філософським розмірковуванням повсякденні речі: «Вже уявив нас за цією вітриною (про вікно – В.С.). З одного боку ми, з другого – море. А між нами – невидима субстанція, яку можна назвати екзистенцією мертвої матері... Ну, а вже ти тоді (про друга – В.С.) – есенція буття» [4, с. 9]. Підкреслені нами терміни не виконують місію лише терміну в традиційному розумінні, констатуючи явища об'єктивної реальності та рівень розвитку наукової думки, а отримують особливе забарвлення, передаючи емоційний стан персонажа, його духовні шукання. Виписуючи характер, Павло Загребельний тяжіє до відтворення особистості, де вживання терміну стилістично виправдане. Творячи неповторний образ завдяки набутим у контексті новим емотивним якостям, наукова лексика не втратила й свого денотативного значення.

Далі роздуми художниці Таї: «...ви сподобались мені тільки тому, що у вас довгі м'язи... Ну, є люди з короткими м'язами, є з довгими... Волокна м'язів... Власне, це анатомія... Але в мене своєрідний забобон: вірю тільки тим, у кого м'язи – довгі» [4, с. 396]. Звертає увагу на себе «неприродна» характеристика персонажа іншим (за довжиною м'язів), де анатомічні терміни набувають метафоричного відтінку, передаючи поєднання холодно-професійного (Тая – художниця і добре знається на анатомії) та філософського в сприйнятті оточуючого простору і людини в ньому. В такій словосполучі використання анатомічних термінів у науковому ужитку неприпустиме, що й підтверджує процес детермінації в романному тексті. Це допомагає створенню цілісного образу характеру героя, вибудовуючи основну лінію роману – гармонійна особистість, що творить історію.

Професійна діяльність батька і сина Отав не віддільна від власне особистого життя літературних героїв, тому історична, мистецтвознавча (архітектурна) та загальнонаукова лексика стають основою їхніх не лише роздумів, а й сенсом існування: «Історичний процес розвитку мистецтв повинен уявлятися нам чимось ніби нанизаним на єдиний стрижень рівномірно еволюціонізуючої «художньої волі», якогось послідовного стилеперетворення, якоїсь етнографічної формули, яка завжди зберігає в собі елементи незникаючої традиції. ...так і мистецтво в своєму невинному розвитку завжди спирається на якісь несхитні підвалини, і в ньому завжди можна відшукати архетипи, як знаходимо ми ядро в кожній горіховій шкаралупі, якщо, звісно, горіх не зіпсований» [4, с. 74-75].

Окремої уваги заслуговує художня реалізація трактування філософського терміну Вічності, який функціонує в аналізованому творі як незримий символ, що окреслює романного зміст. Знайомлячись із художницею Таєю Борис Отава вибудовує свою теорію людської екзистенції: «Я професор і син професора, а той теж був сином професора, і так без кінця» [4, с. 11]. На що жінка відповіла: «...думаєте, це допомогло б? Тисячоліттям замінити нинішнє? Тим хлопчиком – вас?» [4, с. 27]. Міфологізуючи структуру твору, образ Вічності зближує читача з конкретно-чуттєвими образами переживань та думками персонажів, надає їм реально-історичного колориту, створює дух відповідної епохи. Аналізований образ нерозривно пов'язаний із сюжетом твору, композиційною формою і системою повторів, що призводить до узгодженості й послідовності прояву компонентів, до внутрішньої краси та гармонії його частин. Загребельний зміг подати синтетичне компонування частин Вічності так, що в кожній з ліній сюжету хід сценічного часу передає синхронно зображувані події, між якими лежить часова прірва (у романі наявні різні часові пласти). У контексті філософський термін «Вічність» вживається у метафоричному значенні з емоційно-експресивним забарвленням, що спричинює «детермінологізацію, яка полягає у розширенні або звуженні значення слова, проєкції на нову площину» [5, с. 123]. Такі порівняння дали можливість автору змалювати глибоко філософський образ Людини у її тісних зв'язках із всесвітом.

У тексті наявне обігрування письменником поняття Землі, що сприймається як квінтесенція освоєння реального світу: «Людина має легкість і жвавість лише до якоїсь межі. Потім вона приростає до землі... Може, це й є межа між хлоп'яцтвом і чоловічістю?» [4, с. 160]. Інший головний герой Сивоок у роздумах над людським існуванням не розмежовує власне життя від буття рідної землі, у свідомості героя вона сприймається як живий образ, який здатен на емоції, почуття, олюднення. Сивоок є одночасно людиною своєї епохи (XI ст.) і носієм вічного. Причина й основа цього – творення нікому невідомим середньовічним зодчим високого мистецтва, а Отави є охоронцями цього вічного: «...людина, яка пробує вмістити в собі мистецтво свого народу за тисячу років, неодмінно вибивається з нормального сприйняття» [4, с. 258].

Завдяки використанню специфічної лексики Павло Загребельний запропонував читачеві літературний експеримент – побачити «велике диво маленької фрази» [10, с. 139], наповнюючи термін емоційністю, образністю, внутрішнім змістом та додатковою конотацією. Така спектральна парадигма термінології завдяки збагаченню змісту розсуває межі їхнього стилістичного функціонування. Це підтверджує віртуозне володіння письменником майстерністю слова, авторською філософією, дивом художнього відкриття.

Терміни в романному тексті покликані виражати мистецький задум прозаїка, тому питання про місце галузевих терміносистем у романі «Диво» Павла Загребельного нами розглядається з урахуванням ідейно-те-

матичного змісту, залишаючись частиною письменницької мовленнєвої культури. Термінологія у тексті одночасно здійснює номінацію різних процесів (філософствування героїв, аналіз історичних процесів, будівництво собору) і є стилістичним засобом створення своєрідного професійного простору, мовленнєвої та портретної характеристики героїв. Термінологічна лексика дає можливість правдиво відтворити дух зображуваної епохи, позиціонує героїв як представників свого часу та простору, сприяючи розкриттю психологічних станів персонажів та наданню оригінальності й образності, виконуючи при цьому в тексті характерологічну функцію: «Ти не можеш собі уявити, яке це чудо! Кожен хоче сказати щось світові. Кожен хоче, щоб його почули. Тоді затримується час – і життя стає майже вічним! Вічність – ... в кожному з нас, тільки треба вміти виявити і добути» [4, с. 578].

Проаналізувавши фактичний матеріал, нами було з'ясовано, що наявні терміни у тексті роману «Диво» належать до різних терміносистем: загальнонаукова (ідея, особистість, зміст, пізнання), архітектурна (абсида, атріум, контрфорс, муся, плінфа), релігійознавча (дискос, ексфрасіс, катехізіс, логофет, павликіани), філософська (буття, екзистенція, катарсис, філософія), історична (хронограф, бродник, гавр, тіун, треба, хартія), літературознавча (антифон, апокрифи, гомілія, екфрасіс), військова (апел, катаракта, комісорт, мерія, пантекортарх, шестопер). Специфіка історичного роману сприяє тому, що в тексті термінологічна лексика найчастіше вживається у своєму номінативному значенні задля зображення реальних картин та відбиття наукової інформації. Наведені приклади вузькоспеціалізованої лексики винесено до глосарія, однак це не гальмує загального сприйняття змісту тексту та відіграє не лише інформативну роль. Тому вживання терміну митцем свідчить про рівність його використання у порівнянні з іншими лексичними одиницями.

Але термінологія уживана в аналізованому тексті не для того, аби прогнозувати освіченість уявного читача, Павло Загребельний вводить її задля оживлення зображуваної картини та впусити в них дух історії та красу високого зображального мистецтва. Тому роман «Диво» більше нагадує полемічний інтелектуальний літературний дискурс, ніж легке читиво на кшталт сучасних.

Використання термінології в історичному романі Павла Загребельного «Диво» є стилістично обґрунтованим, даючи можливість автору якнайповніше розкрити мистецький задум твору, сприяючи відтворенню неповторної атмосфери правдоподібності художніх картин. Свого часу відомий критик Михайло Слабошпицький зазначив: «багатоповерхові періоди з роману своєю досконалістю можуть конкурувати з величним архітектурним витвором древнього зодчого Сивоока, який збагатив світотвір дивом, що народилося в його уяві» [10, с. 113-114].

Отже, проведені дослідження підтверджують активне використання термінології в художньому дискурсі як одного з аспектів розвитку мови словесного мистецтва. У мові художньої літератури, на протигагу науковому тексту, термін втрачає свої основні ознаки, набуваючи емоційності, суб'єктивності та вільного використання, залучається до процесів метафоризації та символізації, отримуючи додаткові естетичні відтінки. У романі Павла Загребельного «Диво» термінологія сприяє формуванню особливого індивідуально-авторського стилю, включається в текст з метою вираження словесного малюнка, активізується як важливий компонент системи образних засобів. Оскільки у межах поодиноких дослідження не можливо охопити усіх аспектів використання термінологічної лексики у тексті художнього твору, актуальним є подальше наукове осмислення мовотворчості Павла Загребельного у цьому ж ключі.

Літератури:

1. Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили / Р. А. Будагов. – М., 1967. – 376 с.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
3. Загребельний П. Храм // П. Загребельний. Думки наррозхрист. – К. : Вид. дім КМ Akademia, 1998. – С. 52-58.
4. Загребельний П. А. Диво: Роман / Іл. худож. В. Перевальського. – К. : Дніпро, 1982. – 623 с.
5. Карпова В. Л. Термін і художнє слово / В. Л. Карпова. – К., 1967. – 132 с.
6. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. – К., 1997. – 303 с.
7. Оскоцкий В. Д. Роман и история. (Традиции и новаторство советского исторического романа.) / В. Д. Оскоцкий. – М. : Художественная литература, 1980. – 384 с.
8. Панаева Е. В. Функции специальной лексики в художественном тексте : На материале произведений М. А. Булгакова : Диссертация... канд. філол. наук : 10.02.01. – Москва, 2005. – 189 с.
9. Рихтер К. Л. Об актуальных тенденциях вовлечения элементов языка науки и техники в художественный текст // Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая реализация. – Пермь, 1986. – С. 158- 166.
10. Слабошпицький М. За гамбурзьким рахунком: Читацькі маргіналії та варіації на тему Павла Загребельного. – К. : Ярославів Вал, 2004. – 220 с.